

Οι διάφορες Τρύπες σαν συμπλήρωμα του Αρδευτικού Συστήματος Κυθρέας

Το νερό της πηγής Κεφαλοβρύσου Κυθρέας αφού έδιδε την κίνηση στον ομώνυμο μύλο με ακεραία την ποσότητα της ευθύς αμέσως χωριζόταν με χαράη σε δυο αρτηρίες που προχωρούσαν η μεν δεξιά με κατεύθυνση την κοιλάδα της Συρκανιάς η δε αριστερά με κατεύθυνση την κοιλάδα της Χαρδακιώτισσας. Η διανομή τούτη ήταν αναγκαία για να επιτευχθεί η άρδευση όλης της περιοχής και παράλληλα να δοθεί η ευκαιρία δημιουργίας πιο πολλών νερομύλων εξαιτίας της ευνοϊκής μορφολογίας του εδάφους.

Οι δυο τούτες αρτηρίες αφού άρδευαν χωρίς περιορισμό όλη την έκταση και αφού έδιδαν την κίνηση σ' όλους τους νερομύλους της πορείας τους ενώνονταν στην τοποθεσία «Δήμματα», εκεί που άρχιζε η στενή κοιλάδα της Χαρδακιώτισσας. Τελικά κατέληγαν στο μύλο «Βούππο» στον οποίο έδιδαν την κινητήρια δύναμη με όλη την ποσότητα της πηγής. Φεύγοντας από το κατωστέγι του μύλου με μια πλατειά χαράη καλούμενη «Τραππερκό» χωρίζονταν και πάλι σε δυο αρτηρίες με κατεύθυνση η μια στην ανατολική μεριά και η άλλη στη δυτική μεριά.

Η ανατολική θα ξεχώριζε με χαράγιάδες τα κατέμια της Κυθρέας Τοπσιού, Ξυλευρίτικο, Νομή Εμήρ και Βωνιάτικο. Ενώ η δυτική αρτηρία θα δώσει τα κατέμια στα γειτονικά χωριά, Νιοχωρίτικο, Τραχωνίτικο, Τσιφλικιώτικο, Ξεμετοχινό και Ποταμός του Παλαικύθρου.

Χριστόδουλος Πέτσας

Με την άνω όμως διευθέτηση που έγινε στις νομές Κυθρέας υπήρχαν μερικά τεμάχια γης τα οποία εξαιτίας της μορφολογικής θέσης του εδάφους που βρίσκονταν δε μπορούσαν ν' αρδευθούν από τις νομές. Τέτοια τεμάχια γης βρίσκονταν πολύ πλησίον των νερομύλων. Ανέκαθεν η πορεία του νερού εγίνετο σε χωματένιο πλατύ αυλάκι. Όταν όμως επλησίαζε το μύλο το νερό συμμαζευόταν σε κτιστό αυλάκι, το καλούμενο βεργί του μύλου με τη σχετική «χαλοδησιά» αρχικά ξύλινη πλάκα και βραδύτερο σιδερένια που άνοιγε ή έκλειε με μεγάλη ευκολία κατά βούληση του μυλωνά να διοχετεύει τα νερά σε παραύλακο έξω από το μύλο. Εδώ πρέπει ν' αναφερθεί πως η αποικιακή κυβέρνηση το 1958 όλα τα κεντρικά αυλάκια τα έκαμε τσιμεντένια σε αντάλλαγμα για απόσπαση νερού που έκαμε από τον Κεφαλόβρυσσο για ύδρευση 14 χωριών της ανατολικής Μεσαορίας. Άφησε δε τα υπόλοιπα χωματένια για μελλοντική κατασκευή από τους ιδιοκτήτες των νομών στους οποίους να παρέχει σχετική επιχορήγηση.

Σ' όλα λοιπόν τα τεμάχια που δε μπορούσαν ν' αρδευθούν από τα κατέμια ανάλογα με την έκτασή τους άφησαν ορισμένη τρύπα στο βεργί του μύλου που άνοιγε ορισμένες μέρες της εβδομάδας και ορισμένες ώρες της ημέρας, έτσι που ο κάτοχος είχε το δικαίωμα άρδευσης του κτήματος του. Το δικαίωμα τούτο δεν αποτελούσε ξεχωριστό τίτλο

ιδιοκτησίας νερού όπως εγίνετο σ' όλα τα κατέμια της Κυθρέας, αλλά ανεγράφετο στο σχετικό τίτλο (κοτσάνι) ιδιοκτησίας του χωραφιού. Και τούτο για αποφυγή κατάχρησης της τρύπας για άρδευση άλλων κτημάτων που γειτνιάζουν με την τρύπα που αρδεύονταν από τα κατέμια.

Οι τρύπες του Χρυσοστόμου. Αυτές ήταν τρεις και βρισκόνταν στο βεργί του μύλου Βούππου. Η πρώτη ήταν κάτω από το γεφύρι του δρόμου που οδηγούσε στο μύλο Πλουμίστη και προχωρούσε στην ενορία Αγίου Γεωργίου με κατάληξη έξω από την Κυθρέα στον κεντρικό δρόμο Κυθρέας - Λευκωσίας. Η τρύπα τούτη άνοιγε κάθε Πέμπτη από την ανατολή του ήλιου για τρεις ώρες. Ανήκε αποκλειστικά και τις δυο Πέμπτες στον Κώστα Αιμιλιανίδη και πότιζε το παρακείμενο κτήμα του που ήταν δυο σκάλες με μερικά μεγάλα ελαιόδενδρα ανάμεσα στα οποία φύτευσε και λεμονόδενδρα. Ο Κώστας το είχε αγοράσει το 1949 από τον αδελφό του Ανδρέα Αιμιλιανίδη για £300. Υπήρχε επίσης μια μεγάλη καρυδιά, πολύ κοντά στο βεργί του λάκκου.

Η δεύτερη τρύπα του Χρυσοστόμου ήταν συνέχεια της πρώτης πολύ κοντά στο λάκκο του μύλου «Βουππου» και επότιζε άλλες δυο σκάλες και άνοιγε κάθε Τρίτη τρεις ώρες μετά την ανατολή του ήλιου. Η μια σκάλα ανήκε επίσης στον Κώστα Αιμιλιανίδη που την είχε αγοράσει από τον αδελφό του Παναγιώτη Αιμιλιανίδη για £250 το 1959. Σ' αυτή υπήρχαν 4 μεγάλα ελαιόδενδρα και ανάμεσά τους ο Κώστας φύτεψε άλλα πέντε

ελαιόδενδρα και 10 λεμονόδενδρα. Είχε ακόμη μια μεγάλη ροδιά ποικιλίας μαιφόσηκη η οποία κάθε χρόνο φορτωνόταν με αδρά και μεγάλα ρόδια, νόστιμα και πολύ γλυκά και ουδέποτε αστοχούσε. Είχε ακόμη σ' αυτό το κτήμα 2 μεγάλες οξυιές, 2 μεσιλιές και μια μεγάλη χρυσομηλιά ποικιλίας καισιάς. Στην άκρη του κτήματος και κοντά στον παρακείμενο Ξεροπόταμο υπήρχε εκτεταμένος καλαμιώνας που απέδιδε πολλά και χονδρά καλάμια, χρήσιμα τότε για ψαθαριές προς εκτροφή του μεταξοσκώληκος και ψαθαριές για στέγες των σπιτιών. Από τα καλάμια ακόμη πλέκονταν καλάθια και κοφίνες, για πολλές οικιακές χρήσεις. Ανάμεσα στις 2 σκάλες ο Κώστας φύτεψε καμιά δεκαριά λεύκες (καβάτζια) για να ξεχωρίζουν τα δυο τεμάχια. Άλλωστε η λεύκη ήταν πολύ αγαπητό και συνηθισμένο δένδρο στην Κυθρέα για τη μεγαλοπρέπειά του και για τη σκιά του. Το ξύλο της πολύ στερεό χρησιμοποιούνταν για κατασκευή επίπλων και για κάσιες προς εξαγωγή διαφόρων προϊόντων.

Η άλλη σκάλα ανήκε στην Μαρίτσα Γιακουμή από την Κυθρέα. Σ' αυτή υπήρχαν ελαιόδενδρα και λεμονόδενδρα και μια συκιά πολύ μεγάλη ποικιλίας βυζανάτη. Και σ' αυτή τη σκαλά υπήρχε καλαμιώνας πολύ πυκνός. Κάθε Τρίτη που άνοιγε μοιράζονταν το νερό της από 1½ ώρα Κώστας και Μαρίτσα.

Η τρίτη τρύπα του Χρυσοστόμου ήταν μετά το κατωστέγι του νερόμυλου Βούππου κοντά στο γεφύρι που περνούσε ο δρόμος που πήγαινε στη Χαρδακιώτισσα-Συρκανιά. Η τρύπα τούτη άνοιγε κάθε Σάββατο 3 ώρες μετά την ανατολή

του ήλιου και ανήκε στον Κυριάκο Αδαμίδη και πότιζε το παρακείμενο χωράφι του, εκτάσεως δυο σκάλες με καμιά δεκαριά μεγάλες ελιές και μερικές μεσπιλιές. Στην άκρη του χωραφίου υπήρχε πολύ πυκνός καλαμιώνας όπως και στα προηγούμενα κτήματα.

Ο Ξεροπόταμος συγκέντρωνε όλα τα βρόχια νερά και κατέληγε στον κάμπο για άρδευση των σπαρτών. Σ' αυτό διοχέτευαν τα νερά του Κεφαλοβρύσου πολλοί μυλωνάδες σε περίπτωση δυνάτων βροχών για αποφυγή πλημμυρών.

Σε περίπτωση ραγδαίων βροχών όλοι οι μυλωνάδες άνοιγαν τη χαλοδησιά και διοχέτευαν τα νερά εκτός μύλου, για ν' αποφευχθεί το μόθευμα του. Μόθευε όχι μόνο το βεργί και ο λάκκος αλλά και το κατωστέγι σε μεγάλη απόσταση από το μύλο. Το καθάρισμα της μόθης (λάσπης) ήτο έργο δύσκολο, κοπιώδες και πολυέξοδο. Η μόθη στο κατωστέγι για ν' ανατιναχθεί από το βάθος του ποταμού στις όχθες συνεπάγετο κόπο και μόχθο και αρκετό χρόνο στη διάρκεια του οποίου αδρανούσε ο μύλος.

Το νερό και στις τρεις τρύπες με τα παρακείμενα χωράφια που πότιζαν ανήκαν όλα στο μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου κοντά στον Κουτσοβέντη που ήταν ιδιοκτησία του Παναγίου Τάφου, γι' αυτό φέρουν και το όνομα του. Από το μοναστήρι τα αγόρασαν Κυθρεώτες όπως και άλλα κτήματα και νερά που κατείχε σ' όλη τη Κυθρέα. Όλα τα κράτησαν στην κατοχή τους μέχρι τον Ιούλιο του 1974, έτος που έγινε η εισβολή των Τούρκων στην Κύπρο.

Γίνεται αντιληπτό τις μέρες και ώρες που άνοιγαν οι τρύπες αυτές επηρέαζαν σε κάποιο βαθμό τους μύλους Βούππο, Ζυλεύρικο, Τρινάλη Μαρμαρέτη όπως και τις νομές Τοπισιού, Ξυλευρίτικο, Νομή Εμήρ και Βωνιάτικο.

Τρύπα του Τρινάλη. Βρισκόταν στο βεργί του ομώνυμου μύλου και ως εκ τούτου πήρε και το όνομά του. Αφέθηκε δε αποκλειστικά για ένα μόνο κτήμα περίπου δυο σκάλες που βρισκόταν στο Φραγκομαχαλλά και ανήκε στα αδέρφια Χ' Δημήτρη και Αντώνη Φραγκούδη. Υπήρχε δε και το σχετικό αυλάκι που μετέφερε το νερό της τρύπας στο κτήμα τούτο για άρδευση. Αφού λοιπόν προοριζόταν για άρδευση ενός τεμαχίου χωραφίου η ποσότητα νερού που είχε αφεθεί ήταν πολύ μικρή και επομένως ανεπαίσθητη για τους μύλους και τις νομές που επηρέαζε. Μάλιστα το κτήμα τούτο οι ιδιοκτήτες το ενοικίαζαν στη Σχολική Επιτροπή (Δήμαρχος και Δημοτικό Συμβούλιο) αντί μικρού ποσού από το έτος 1927 - 1934 και το διέθεταν για καλλιέργεια Σχολικού Κήπου για τους μαθητές του Δημοτικού Σχολείου Αγίου Ανδρονίκου Κυθρέας. Το κτήμα τούτο είχε και το πλεονέκτημα της δωρεάν άρδευσης.

Στα χρόνια τούτα που μιλούμε είχε αρχίσει να λειτουργεί το σχολείο στο νέο κτίριο της Τούμπας σαν αρεναγωγείο με τέσσερις δασκάλους (Σχολείο πρώτης τάξεως, σχολικό έτος 1927-28). Μετά το 1934 ο σχολικός κήπος μεταφέρθηκε κοντά στο νέο σχολικό κτίριο σε κτήμα δυο περίπου σκαλών που αγόρασε η σχολική επιτροπή από τον Αντώ-

νη Δεσπότη για £20. Αργότερα το κτήμα του σχολικού κήπου που εγκαταλείφθηκε περιήλθε ολόκληρο στην κυριότητα του Χαράλαμπου Γεωργιάδη, από το Νέο Χωρίο που έγινε γαμβρός του Χ' Δημήτρη Φραγκούδη από θυγατέρα και έκτισε στο κτήμα τούτο το αρχοντικό του, ένα σύγχρονο σπίτι καμάρι και στολίδι της γειτονιάς. Δυστυχώς η Τρύπα του Τρινάλη δεν παρέμεινε με την αρχική της ποσότητα για ένα μόνο κτήμα γιατί περίοικοι έκαμαν επέμβαση αύξησαν την ποσότητά της και κάλυπταν παράνομα την άρδευση και άλλων κτημάτων. Ο Σάββας Δημοσθένους, γαμβρός του Παπαμιλιάδη από θυγατέρα, πότιζε κτήμα μιας σκάλας με καρποφόρα δένδρα. Ο Κωστής Φραγκούδης πότιζε περιβόλι μιας σκάλας με διάφορα δένδρα. Επίσης ο Παύλος Χριστοδούλου Παυλίδης πότιζε κι αυτός με τη σειρά του περιβόλι μιας σκάλας με λεμονόδενδρα. Όλοι οι άνω ιδιοκτήτες καλλιεργούσαν στα κτήματά τους πέραν των δένδρων και εποχιακές καλλιέργειες που απαιτούσαν συχνότερη άρδευση. Η παρανομία αυτή συνεπάγετο προστριβές με τους ιδιοκτήτες νομών και τους κατόχους μύλων. Κανένας όμως απ' αυτούς δεν κατέφυγε στο δικαστήριο για να ξεκαθαρίσει η παρανομία. Και τούτο εξαιτίας των δικαστικών και δικηγορικών εξόδων και προπαντός της μακροχρόνιας διαδικασίας που εχρειάζετο να εκδικασθεί τέτοια υπόθεση.

Τρύπα Ελεγκούς του Χ' Βασιλή, Τρύπα Χρήστου Καττάμη και Τρύπα του Μαρμαρέτη. Και οι τρεις αυτές Τρύπες βρίσκονταν ανάμεσα στη Νομή Εμήρ, που ξεχώριζε με χαραή πολύ λίγα μέτρα

απ' αυτές, και στο μύλο Μαρμαρέτη. Οι δυο πρώτες βρίσκονταν στην ανατολική πλευρά στο βεργί του μύλου η δε τρίτη στη δυτική πλευρά και σε απόσταση λίγων μέτρων από το λάκκο του μύλου.

Η πρώτη ήταν μικρότερη σε ποσότητα νερού και πότιζε ένα κομμάτι γης μιας περίπου σκάλας με μεγάλα ελαιόδενδρα που ανήκε στην Ελεγκού Χ' Βασιλή. Αυτή άνοιγε την τρύπα κατά βούληση και πότιζε χωρίς περιορισμό τα δένδρα της. Η ποσότητα του νερού της ήταν τόσο ανεπαίσθητη που δεν επηρέαζε ούτε το μύλο Μαρμαρέτη ούτε τη νομή του Βωνιάτικου. Το δικαίωμα άρδευσης του κτήματος αναγραφόταν επί του σχετικού τίτλου του.

Πιο κάτω στο βεργί του μύλου υπήρχε η Τρύπα Χρήστου Καττάμη που πότιζε το παρακείμενο κτήμα του που ήταν τρεις σκάλες με αραιά μεγάλα ελαιόδενδρα. Ο Καττάμης εμποροβιομήχανος και σημαντικός παράγοντας της Κυθρέας αφού είχε χρηματίσει για δυο συνεχείς θητείες δήμαρχος Κυθρέας. Τακτικά έστελλε ένα εργάτη των επιχειρήσεων του και πότιζε τα ελαιόδενδρα. Η τρύπα τούτη ήταν φυσικά μεγαλύτερη από την προηγούμενη αφού κάλυπτε τριπλάσια έκταση γης απ' αυτή. Εν τούτοις κατά αραιά διαστήματα που άνοιγε για άρδευση των ελαιόδένδρων δεν επηρέαζε σε μεγάλο βαθμό ούτε το μύλο Μαρμαρίτη ούτε το κατέμι του Βωνιάτικού.

Μετά το θάνατο όμως του Χρήστου η χήρα σύζυγός του Χρυσταλλένη έδωσε το κτήμα τούτο να το καλλιεργεί ο Μιχάλης Τσαγκάρης από την Κυθρέα και να

είναι μάλιστα συνέταιρος στη συγκομιδή. Στα χρόνια που μιλούμε μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο με τη μεγάλη ζήτηση των λεμονιών από την Αγγλία και τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες υπήρχε οργασμός στην Κυθρέα και σε όλη την Κύπρο για επέκταση των λεμονοδένδρων. Έτσι κι ο Μιχάλης καλλιέργησε στα ενδιάμεσα των ελαιοδένδρων λεμονοδένδρα και η όλη έκταση του κτήματος έγινε ένα πυκνό δάσος. Τα λεμονοδένδρα έχουν ανάγκη την τρύπα κάθε λίγες μέρες και εκ περιτροπής άρδευε κομμάτι με κομμάτι όλη την έκταση της γης. Γι' αυτό απέβηκε μάστιγα για το κατέμι Βωνιάτικο και είχε συχνές προστρίβές με τους ιδιοκτήτες, αλλά δεν υποχώρούσε προβάλλοντας τη δωρεάν άρδευση του κτήματος. Ο μύλος Μαρμαρέτης στην αρχή της δεκαετίας του '50 είχε αδρανήσει και δεν προβαλλόταν καμιά αντίσταση από τακτικό μυλωνά.

Τρύπα του Μαρμαρέτη. Βρισκόταν στη δυτική πλευρά στο βεργί του μύλου και απείχε λίγα πόδια από το στόμιο του λάκκου. Ο μύλος πήρε το όνομά του σύμφωνα με την παράδοση από το πολύ άσπρο άλευρο που άλεθε και αυτό οφειλόταν στον πολύ αργό ρυθμό που κινόνταν και το άλευρό του ήταν άσπρο σαν μάρμαρο. Ήταν αργοκίνητος γιατί ύστερα που είχαν βγει τα μεγάλα κατέμια Τοπψιού, Ξυλευρίτικο, Νομή Εμήρ, εναπέμειναν μόνο δυο κατέμια το Βωνιάτικο και το Τσιφλικιώτικο να δώσουν την κίνηση στο Μαρμαρέτη.

Η Τρύπα του Μαρμαρέτη άνοιγε δυο φορές κάθε εβδομάδα Δευτέρα και Παρασκευή από την ανατολή του ήλιου

μέχρι το μεσημέρι. Προχώρούσε σε πετραύλακο και κατέληγε σε χωματένιο αυλάκι που προχώρούσε Ν.Α για να αρδεύσει μια έκταση περβολιών κάπου 8 σκάλες.

Ήταν ιδιοκτησία του ιερού Ναού Φανερωμένης στη Λευκωσία. Ήταν κάτοχος σημαντικής κτηματικής περιουσίας στην Κυθρέα και όλα τα χωράφια, περβολοχώραφα, λιοχώρια και σπίτια ακόμη σε ευρύχωρη έκταση γης τα είχε πωλήσει σε Κυθρεώτες πριν από πολλά χρόνια. Κράτησε μόνο 14 νερά (12 ώρες το καθένα σε διάφορα κατέμια της Κυθρέας και με δεκατετραήμερο κύκλο το καθένα) τα οποία ενοικίαζε £20-30 το καθένα για κάθε χρόνο. Το 1951 η εκκλησιαστική επιτροπή αποφάσισε να τα πωλήσει αξιολογώντας τα χρήματα με αστική περιουσία. Για να μη αδικήσει όμως τους ενοικιαστές που για σειρά χρόνια τα είχαν στην κατοχή τους πρότεινε όλους να τα αγοράσουν αφού συμβουλευθήκε αξιόπιστα πρόσωπα της Κυθρέας και ώρισε τιμή για εκείνα της νύκτας £1.200 ενώ για εκείνα της μέρας £1.300 και η διαφορά τούτη της τιμής γιατί τα νερά της μέρας ήταν περισσότερες ώρες το καλοκαίρι που το νερό ήταν πολυτιμότερο σε αντίθεση με εκείνα της νύκτας που ήταν λιγότερες ώρες το καλοκαίρι. Όσοι από τους ενοικιαστές είχαν την οικονομική ευχέρεια τα πήραν στην άνω προσφερομένη τιμή. Και όχι μόνο οι ενοικιαστές αλλά και οι κληρονόμοι τους προτιμήθηκαν. Και τούτο γιατί με την εκποίηση των νερών της Φανερωμένης δύσκολα θα εξασφάλιζαν νερό με ενοίκιο και θα έμειναν τα κτήματά τους ανεκμετάλλευτα. Όσα έμειναν από τους

ενοικιαστές και τους κληρονόμους τους τα αγόρασαν άλλοι Κυθρεώτες. Έτσι ξέκαμε όλη την περιουσία που είχε η εκκλησία Φανερωμένη στην Κυθρέα.

Εναπέμεινε μόνο η Τρύπα του Μαρμαρέτη την οποία ενοικίαζε £6-8 το χρόνο στο Νικόλαο Κανικλίδη από την Κυθρέα για τις δυο μέρες και ώρες της εβδομάδας που άνοιγε η Τρύπα. Ο Νικόλαος κατείχε δυο κτήματα από δυο σκάλες το καθένα που μόνο η Τρύπα μπορούσε να αρδεύσει. Στα κτήματα τούτα υπήρχαν διάφορα καρποφόρα δένδρα. Ελαιόδενδρα, Ροδιές (διάφορες ποικιλίες, γλυκές, μαϊφόσικες, πιτσιλλίσιμες) Συκιές (Βαζανάτες, Αντελούνικες, Άσπρες, Βάρτικες χειμωνιάτικες, Σμυρνέικες) Χρυσομηλιές (Συνηθισμένες Καϊσιές) Πουρνελιές (Μαραπέλλες, Στρογγυλές), Δραπιές, Πορτοκαλιές (Ασήμικες), Γιαφίτικες, Γαιματένιες, Μανταρινιές και άλλα.

Εκτός από τα δένδρα ο Νικόλαος καλλιεργούσε στην εποχή και διάφορα λαχανικά τομάτες, κολοκυθιές, αγγουριές, πιπεριές, βαζανιές, πατάτες, κραμπιά, κουνουπίδια, ρεπάνια, σέλινα, μαϊτανό λάχανα και άλλα.

Δίπλα από τα κτήματα του Νικόλαου κατείχαν από μια σκάλα γης και οι δυο του αδελφές Άννα και Μαρίτσα. Η πρώτη παντρεύτηκε το Δημήτρη Κουκουμά και η δεύτερη τον Αντώνη Σκίτσα. Και στα δυο τους κτήματα υπήρχαν τα ίδια δένδρα με εκείνα του αδελφού τους Νικόλαου. Μετά το γάμο τους στα τεμάχια αυτά έκτισαν η καθεμιά το δικό της σπίτι. Έτσι περιορίστηκε η καλλιεργήσι-

μη γη και δεν μπορούσαν να επιδοθούν σε εποχιακές καλλιέργειες. Σ' αυτές ο Νικόλαος παραχωρούσε πολύ συχνά νερό της Τρύπα Μαρμαρέτη και πότιζαν τα δένδρα τους χωρίς καμιά επιβάρυνση.

Στη συνέχεια από τα άνω κτήματα κατείχαν έκταση γης περίπου δυο σκάλες οι Παϊκκούδες όπως τις έλεγαν (τρεις αδελφές Σωτήρα, Ξενού, Μαρίτσα). Μπροστά ήταν κτισμένο το σπίτι τους και πίσω το περιβόλι τους με πυκνά οπωροφόρα δένδρα. Η Μαρίτσα παντρεύτηκε στο Βαρώσι όπου εγκαταστάθηκε, γι' αυτό το μερίδιο της στο περιβόλι το πώλησε στην Ανδριανού Αντώνη Μακρή που παντρεύτηκε τον Αντώνη Μακρή από το Νέο Χωρίο. Σ' αυτό η Αντριανού έκτισε μπροστά το δικό της σπίτι δίπλα στο σπίτι των Παϊκκούδων και έμεινε στο πίσω μέρος και περιβόλι. Ο Νικόλαος και στις Παϊκκούδες και την Ανδριανού παραχωρούσε δωρεάν νερό της Τρύπας Μαρμαρέτη να ποτίζουν συχνά τα δένδρα τους.

Εδώ πρέπει ν' αναφερθεί πως το νερό της Τρύπας Μαρμαρέτη δυο φορές την εβδομάδα που άνοιγε από την ανατολή του ήλιου μέχρι το μεσημέρι (πέραν των επτά ωρών το καλοκαίρι) υπερκάλυπτε την άνω έκταση που ήταν οκτώ σκάλες και πολλές φορές έκλειε πριν από την ώρα που δικαιούτο. Και τούτο γιατί ήταν αποκλειστικά παραχωρημένο γι' αυτά τα τεμάχια και δε μπορούσε να έχει πρόσβαση σ' άλλα κτήματα. Έτσι εξηγείται και ο λόγος για τον οποίο η Εκκλησιαστική Επιτροπή Φανερωμένης δεν εκποίησε το νερό της Τρύπας για να διευκολύνει τους κατόχους των άνω

κτημάτων να τα αρδεύουν αντί ελάχιστου ενοικίου.

Με το άνοιγμα της όμως επηρέαζε σε μικρό βαθμό την απόδοση του μύλου. Εκείνο που επηρέαζε σε μεγάλο βαθμό ήταν το κατέμι Βωνιάτικο, που ήταν εξ αρχής αδύνατη νομή σε σύγκριση με τις προηγούμενες νομές της Κυθρέας. Γι' αυτό όταν άνοιγε η Τρύπα από την ανατολή του ήλιου μέχρι το μεσημέρι τη Δευτέρα και την Παρασκευή, οι χωρικοί τούτες τις ώρες στη νομή Βωνιάτικου τις έλεγαν «Σακκάτικο (ελαττωμένο, αδυνατισμένο). Με τη γένεση του Αρδευτικού Συστήματος στην Κυθρέα το νερό του 24ώρου από την ανατολή του ήλιου της Παρασκευής μέχρι την ανατολή του ήλιου του Σαββάτου το χώρισαν εξ' ίσου σε 12 ώρες μέρα και σε 12 ώρες νύκτα. Οι δε δυο κάτοχοί τους για να πάρει έκαστος ακριβώς τις ανάλογες 12 ώρες του είχαν πάντοτε σαν αφετηρία την ανατολή του ήλιου. Ας πούμε ότι η ανατολή του ήλιου έγινε στις 5.15' (πέντε ώρες και δεκαπέντε λεπτά) και αυτή την ώρα κόβει το νερό ο πρώτος κάτοχος της μέρας. Για να πάρει λοιπόν τις δώδεκα του ώρες πρέπει ο επόμενος συνεταιίρος να κόψει το νερό στις 5.15' (πέντε και δεκαπέντε λεπτά) μετά το μεσημέρι της ίδιας μέρας και να συνεχίσει όλη τη νύκτα της Παρασκευής μέχρι την ανατολή του ήλιου του Σαββάτου έτσι που και αυτός θα πάρει τις δώδεκα του ώρες. Το ίδιο πρέπει να γίνει με βάση την ανατολή του ήλιου της Δευτέρας για να τύχουν έκαστος τις 12 ώρες που τους αναλογούν.

Ο λαός αποκαλούσε τα 12ώρα

τούτα νερά στη δική του γλώσσα «σιεροκέφαλα» για το αναλλοίωτο των ωρών του καθενός (διαρκώς σταθερά στις 12 ώρες τους), σε αντίθεση με τα άλλα νερά που αυξομειούνταν ανάλογα με τις ώρες που εκάστοτε έπιανε η μέρα (Ανατολή-Δύση, Γέννημα-Βούττημα) και η νύκτα (Δύση-Ανατολή, Βούττημα-Γέννημα).

Τα 12ώρα (σιεροκέφαλα) στο κατέμι Βωνιάτικο που αναφέρθηκαν προηγουμένως οι δυο συνεταιίροι τα έπαιρναν διαδοχικά εναλλάξ. Αυτός που είχε τη μια νομή μέρα την άλλη νομή έπαιρνε νύκτα και ο άλλος που είχε τη μια νομή νύκτα την άλλη νομή έπρεπε να πάρει μέρα. Και επειδή οι νομές ακολουθούσαν σε δεκατετραήμερο κύκλο (κάθε δυο εβδομάδες) οι ενδιαμέσες μέρες Δευτέρα ή Παρασκευή σε κάθε μήνα το νερό τους ανήκε σε άλλους ιδιοκτήτες. Και αυτοί ακολουθούσαν ακριβώς την άνω διαδικασία με βάση την ανατολή του ήλιου.

Η όλη λοιπόν διαδικασία να είναι τα νερά της Δευτέρας και Παρασκευής 12 ωρα και οι δυο συνεταιίροι του κάθε 24ώρου να έχουν αμοιβαία την αρχή της εναλλαξιμότητας είχαν σαν στόχο τις «σακκάτικες» ώρες του νερού της Τρύπας του Μαρμαρέτη να βαρύνουν εκ περιτροπής και τους δυο συνεταιίρους και όχι μόνιμα τον ένα απ' αυτούς. Φιλοδίκαιοι λοιπόν οι αρχαίοι μας πρόγονοι ακολουθούσαν πιστά το λακωνικό δίδαγμα του ιερού ημών ευαγγελίου «Αλλήλων τα βάρη βαστάζετε». Διευθέτησαν ακόμη οι διάφορες Τρύπες του Αρδευτικού μας συστήματος ν' ανοίγουν